

Prilozi za ustav demokratske države

Izveštaj sa znanstvenog skupa

UDK 32.019.51 + 323.23 + 801:32 + 801:316

Govor i demokracija

JOVAN MIRIĆ

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Sažetak

Govor je za zajednicu konstitutivan u dva značenja, jer zajednica opstoji govorom i on je pretpostavka njezine konstitucije. Govor nije jednosmjerni čin komunikacije. Slušanje je konstitutivno za govorenje. To znači da je zajednica moguća samo ako slušamo. U periodu ideologijske fiksacije i sterilizacije postojećega, govor kao gradivno tkivo demokratske političke zajednice bio je suvišan, jer je zajednica građena izvanjski, politički, autoritativno. Naš politički govor bio je više govor identifikacije nego govor komunikacije. Međutim, u političkom procesu kao i u procesu spoznaje pojmovi moraju biti jasno definirani. Stoga nužnost redefiniranja dinamičnih socijalnih i političkih fenomena ne ublažava zahtjev za kategorijalnom strogošću.

»U početku bijaše Riječ...

I sve je po njoj postalo

i ništa što je postalo

nije bez nje postalo.

U njoj bijaše život

i život bijaše svjetlo ljudima.

I svjetlo svijetli u tami,

i tama ga ne obuze.«

(Proslov iz Evanđelja po Ivanu)

Govor je za zajednicu konstitutivan u dva značenja (i »funkcije«): *prvo*, zajednica opstoji govorom i *drugo*, govor (raz-govor, do-govor, u-govor) je pretpostavka konstitucije zajednice. Nemogućnost govora-razgovora jest indikacija nemogućnosti ili rasapa zajednice. Govor je prostor i *način* artikuliranja svih oblika života u zajednici. On nije samo *način* (instrument) na koji zajednica jest, on je bitni, konstitutivni moment zajednice. Govor ne dolazi *poslije*, on *sukonstituira* zajednički opstanak, govor je »jednako izvoran kao čuvstvovanje i razumljenje« (M. Heidegger, »Bitak i vrijeme«, Naprijed, Zagreb 1985, 183).

Pa čak i tamo gdje je govor potisnut, suspendiran, čak kriminaliziran, on je djelatan. Sva nastojanja protiv njega to potkrepljuju! Nema te sile ni razloga koji

moгу govor supstituirati ne-govorom ili Novogovorom. I Novogovor kao način onemogućavanja govora, ili njegova reduciranja na govor »odabranih pojedinaca« da na njemu demonstrira svoju (sve)moć.

Demokracija se povijesno, u bogatom političkom iskustvu, pokazala kao najviši oblik političkoga tu-bitka. To znači da se čovjek kao političko biće samo u demokraciji mogao iskazati u svojoj raznolikosti svojih ljudskih mogućnosti.

Govor nije jednosmjerni čin komunikacije. On, na koncu, kao takav ne bi ni mogao biti paradigma društvenosti. *Slušanje* je, ističe Heidegger, konstitutivno za govorenje (185). Slušanje, dakako, nije stvar akustike, ne barem u poimanju govora kao artikuliranog i osviještenog čina komunikacije. »Slušanje nekoga jest egzistencijalna otvorenost tubitka kao su-bitka za drugoga (185). Moći-bitu znači slušati. Na razini zajedničke, političke egzistencije, ova osviještenost čina komunikacije implicira *osviještenost potreba* (interesa). Interesi su osviještene, podružstvoljene potrebe, a politička zajednica *zajednica osviještenih razlika*. U pojmu interesa (inter-esse, biti između, nešto ili nekoga razdvajati) sadržana je posebnost, odvojenost, *različitost*. Politička je zajednica *zajednica posebnosti i različitosti*, ali ona je isto tako i *način opstojnosti za jedno ovih sposobnosti*. Istinska je politička zajednica jedino moguća kao demokratska. Drugi, nedemokratski, autoritarni i totalitarni oblici ne čine zajednicu, nego samo puku prinudnu skupnost. Takva skupnost opstoji na krajnje reduciranom govoru. Tu činjenicu uopće ne mijenja inflacija verbalne ornamentike i prazne retorike. Već je rečeno da je slušanje konstitutivno za govorenje. To znači da je zajednica moguća samo ako slušamo, ako »*imamo sluha*« za ono drugo i drugačije. Tim sluhom, ustvari, otvaramo mogućnost našem govoru (interesu) da bude (*sa*)*slušan*.

Govor nije tek »priručni instrument« biću koje govori« (čovjeku), već pripada njegovoj biti, biti zoon politikona. Samo je u govoru kao razumljenom političkom bitku moguć bitni suodnos politike i zajednice. Pod bitnim suodnosom — za razliku od instrumentalno-tehničkih veza — mislimo na odnos su-konstituiranja *logosa i politeie*, govora i zajednice.

Govor je, dakle, način oblikovanja i prisvajanja zajednice. Zajednica nije dana ni *pred-govorno* ni *post-govorno*. Ali ona nije ni u mrtvom govoru, u onome već dogođenom. Problem je (i nesreća) ove zajednice što je govor kao način osvještavanja zajedničkog opstanka (koji je kao smislen i artikuliran dan samo pojedincu), uvijek (bio) *odgadan* za neko pogodnije i sretnije vrijeme. Ta *odgoda* i *supstitucija* doveli su nas do posvemašnjeg regresa, kako materijalnog, tako i kulturno-civilizacijskog. Sve nas je to još više udaljilo od suvremenog logosa koji se ne može pojaviti kao *deus ex machina*, jer je medij njegove artikulacije u svestranosti suodnošenja slobodnih individuma.

Periodu ideologijske fiksacije i sterilizacije postojećega, što ga osigurava »*proizvođenje viška moći*« (Puhovski), odgovara i period proizvodnja »*viška praznog govora*«. Ta »suvišna retorika« (potrošeni, a uvijek iznova rabljeni govor, kao kakav groteskni *perpetuum mobile*) imala je više ritualno nego komunikativno značenje. Uostalom, govor kao »gradivno tkivo« demokratske političke zajednice bio je suvišan, jer je zajednica građena izvanjski, politički, autoritativno, *bez-pogovorno*. Govor koji bi, eventualno, dovodio u pitanje ono već projektirano i

realizirano *najbolje*, proskribiran je kao govor destrukcije. Tako je zajednica lišavana onoga supstancijalnoga po čemu ona doista jest prostor zajedničkog opstanka — govora.

Možemo li reći, parafrazirajući velikoga filozofa, da je *politički govor kuća političkog bitka*? Kako se taj bitak smjestio, kako »stanuje« u političkom govoru? Već na razini svakodnevnog, iskustvenog opažanja može se zapaziti da i tu postoje ozbiljni »stambeni problemi«. Na strani bitka, a ne govornika, naravno! Govornici se uglavnom udobno smještaju, ali im poruke loše stanuju, kao podstanari, sustanari, beskućnici, u zagađenoj (komunikacijskoj) okolini koju i same zagađuju.

Ako su razumljivost, prihvatljivost i prepoznatljivost političkog iskaza kao komunikacijske poruke, tri njegove bitne karakteristike, onda treba imati na umu da je mogućnost manipulacije najveća upravo tamo gdje je iskaz prividno razumljiv, prihvatljiv, prepoznatljiv. Takav se iskaz oblikuje i posreduje rutinski, bez kategorijalne jasnoće, bez sumnje i kritičkog odnosa. To je svakako stoga što kod sudionika prevladava nekritička identifikacija s određenim političkim iskazom, odnosno s njegovim izvorom. Oni koji su primili nerazumljiv i neprihvatljiv politički iskaz prosljeđuju ga dalje, novim primaocima. I tako se širi komunikacijski krug inkompetencije, bez istinske komunikacije i političkog suodnošenja. Politička se komunikacija zbiva kao manipulacija.

U uvjetima niske razine demokratske svijesti i političke kulture ne postoje elementarne pretpostavke (ni historijske ni političko-iskustvene) da se recipijenti poruka i sudionici u političkom procesu upitaju o kontekstualnom značenju pojmova sadržanih u političkom iskazu. Istinitost i neupitnost političkog iskaza bivala je osigurana hijerarhijskom pozicijom adresanta.

Shematizam, rutina i siromaštvo političkog iskaza svjedoče, između ostaloga, o teorijskoj insuficijenciji sudionika političkog procesa. Tamo gdje postoji općim društvenim, kulturnim i civilizacijskim dostignućima primjerena politička kultura, ne može se značajnije zagađivati prostor političke komunikacije. Možda nije naj-sretnija usporedba, ali može poslužiti kao ilustracija: i najnekulturniji će se pušač libiti da na pod odbaci opušak u čistoj i urednoj prostoriji, ali će to učiniti i »finski gospodin« u čumazu punom dima i opušaka. Pod pojmom političke kulture ne mislimo, naravno, na građanski »bon-ton« i ugladeno ponašanje, već mislimo na kvalitetu političkog iskaza, odnosno na odgovornost njegova javnog posredovanja.

Svaki je istinski govor ljudski čin, a kao i svaki ljudski čin, nosi u sebi rizik i odgovornost. Fraza je lišena takvoga rizika, ali i svake mogućnosti da bude čin i da proizvede učinak. Ispražnjena svakog smisla i emotivnog naboja, fraza ne govori ni o čemu i ni o komu posebno, ona je bez autora i autorstva. Bačena u svijet, prostituirana i dostupna svakome. Na usluzi najčešće onima bez strasti, hrabrosti i pameti. Fraza u njihovim ušima — bez sluha za prave riječi — odzvanja gordo, mudro i hrabro. U pomanjkanju političke kulture, kulture čina i odgovornosti za čin, u pomanjkanju etike odgovornosti, fraza se javlja kao njena supstitucija. Ona postaje način mišljenja i ponašanja. Fraza nije više samo *instrument* ispraznih retoričara, već postaje *način života*.

Treba, međutim, naglasiti da fraza nije na djelu zato što postoji neki naročiti soj ljudi koji su joj posebno skloni. Riječ je prije svega, *o nama*, pa tek onda o

»njima«. Fraziranje, naime, nije samo jednosmjerni proces komunikacije u tom smislu da bi izmicali odgovornosti samo oni »koji fraziraju«. Fraza može opstati kao »falš« oblik komunikacije samo onda kada odgovornost neće oni kojima je fraza upućena. Kukavičluk recipijentata umnaža frazere *ex professo*.

Fraza je i za nas zaklonište jer nas ni na što ne obavezuje. Frazeri su nasušna potreba. Oni su naši opunomoćnici! Mi hoćemo frazu, jer bi smisljena i sadržajna poruka i od nas zahtijevala jasno opredjeljenje, duhovnu mobilnost, angažman i odgovornost. Kao što se može reći da je politika ogledno polje za heroje u vrijeme istinskog zbivanja, tako se isto može reći da je pribježište frazerima za vrijeme političke bonace i »revolucija koja teče«, ali se ne zbiva. Fraza je pogubna za bilo kakvu demokratsku komunikaciju, za sam duh demokracije i javnosti. Demokracija nije »duhovna uravnilovka«, postulirana jednakost, već prije svega *moćnost* da se iskaže različitost, svo bogatstvo ljudske autentičnosti. Nisu toliko zapreka demokratskoj komunikaciji tzv. nerazumljive riječi, jer i one mogu biti poticajne i produktivne za oblikovanje političke kulture i političkog subjektiviteta.

Nevolja je s onim riječima i onim govorom koji je toliko »razumljiv« da je potpuno ispražnjen, da ne znači ništa ili ništa ljudski bitnoga. Riječ je o govoru bez sadržaja, bez komunikacijskog smisla i naboja.

Tako se zatvara krug ispraznoga političkog komuniciranja. Ipak, i u besmislu praznog političkog iskaza ima sistema. I svrhe! Osnovna je svrha da se poluče politički poeni za vlastitu promociju. Za to nije potrebno animirati, pridobiti na-govoriti puk, birače, građane, javnost, jer od njih i ne zavisi izbor i promocija. To zavisi od onih koji su »gore« na hijerarhijskoj političkoj ljestvici. Njima se treba dodvoriti, njih treba pridobiti, njima se treba svidjeti. Treba ih podržati, da bi nas podržali. Treba misliti njihovom glavom i govoriti njihovim jezikom. Zato je naš politički govor (bio) više govor identifikacije nego govor komunikacije.

Drugu razinu podobnu za prijem besadržajnoga političkog iskaza čine oni koji vlastitu moć i slobodu razmjenjuju za sigurnost i odgovornost (drugih). Vrijeme društvene krize pogodan je politički i sociopsihološki prostor za tu »razmjenu«. Kada nisam slobodan, odgovornost za riječ i čin preuzimaju oni na koje sam »prenio« odgovornost i slobodu (ili oni koji su mi je oduzeli). Ali kako je činom prenosa slobode prešla i moć, moja neodgovornost implicira i neodgovornost onih na koje sam prenio slobodu. Oni su od mene dobili ovlaštenje da *moгу* biti neodgovorni. Ja prećutno pristajem da mi oni upućuju prazne riječi, da mi govorom ništa ne govore, čak da mi prijete! Ustvari, da fingiraju politički govor, a da govore *ne-politički*. Politički je govor govor istine, istine zajednice, a posao oko istine uvijek je krajnje odgovoran. Takav govor posreduje istinu, ali je i proizvodi. (Istina je u logosu, u govoru.) To, između ostaloga, znači da se mora rigorozno nastojati oko jasnoće pojmova što ih sadrži politički iskaz. Ništa manje u političkoj poruci, koja smjera na široki krug recipijentata, nego u znanstvenoj raspravi. »Ime nije ništa. Ono što nazivamo ružom slatko bi mirisalo i s drugim imenom« (Šekspir). Ova Šekspirova *licentia poetica* može biti primjerena literaturi, gdje se može dati mašti na volju da čini sve i da gradi što joj se prohtije, uključujući, naravno, i slobodnu igru pojmova. Kada je, međutim, riječ o znanosti i politici mora se težiti maksimalnoj jasnoći, a to znači i jednoznačnosti pojmova. Tu ne smije parcijalni, ideologizirani, empirijski interes zasjeniti *interes istine*. Ako pojmovi

i jesu stvar konvencije, nije stvar konvencije kako ćemo se odnositi prema njima. Ako je neki pojam, kategorija teorijski izraz, pojmovna označnica zbiljskih odnosa, onda ne smije biti prepušteno nečijoj (ničijoj) proizvoljnosti da im mijenja značenje, da ih obeznačuje i obezličuje, ili da im pridaje pojmovna i kontekstualna značenja koja ne mogu imati. Da se vratimo Šekspiru: ruža je ruža zato što tako izgleda i što tako miriše, a ne miriše i ne izgleda tako zato što je ruža, što je nazvana ružom. Ime »ruža« jednom je bilo stvar konvencije, ali je ono postalo pojam, označnica za nešto što je takvo kakvo jest a ne drugačije. Ruža bi, doduše, mirisala i s drugim imenom, ali je pitanje da li bi nam to drugo ime »mirisalo« na ružu! A u političkom procesu kao i u procesu spoznaje pojmovi moraju biti jasno definirani. Govorimo o politici kojoj je do zajednice i o znanosti kojoj je do istine.

Nužnost redefiniranja dinamičnih socijalnih i političkih fenomena ne ublažava zahtjev za kategorijalnom strogoćom. Naprotiv!

Oružje demokracije je riječ. Riječ u opticaju je govor, raz-govor. Razgovor pretpostavlja su-govornika. Razgovor bez sugovornika je prazan i besmislen. Besmislen je i razgovor sa sugovornikom kojega smo dis-kvalificirali kao neprijatelja, jer neprijatelju nije do istine nego do naše glave. Ali, mi smo time i sebe reducirali na neprijatelja: tražeći tuđu glavu, pristajemo da ostanemo i bez vlastite. Ovakva »demokracija« koja se zbiva na relaciji »prijatelj- neprijatelj« nema samo pogubne konzekvence po aktualne i potencijalne sudionike u tome odnosu, već šematizira i okamenjuje društvene odnose i koči svaki progres. I što određeno društvo duže izdrži u okvirima i komorama ovoga shematizma, bez demokratskog ventiliranja, to su posljedice za društvo dalekosežnije i katastrofalnije. Ove »vježbe nedisanja« mogu onesposobiti pa i nepopravljivo oštetiti društveno tkivo i njegove vitalne funkcije. Demokratska društvena reanimacija mora tada početi od elementarnih »vježbi disanja«, od sricanja prvih slova demokratske abecede.

Jovan Mirić

SPEECH AND DEMOCRACY

Summary

Speech has a constitutive significance for the community in a double sense. The community exists through speaking and speaking is a precondition for a community to come into being. Listening is a constitutive feature of speaking. This means that a community is possible only if we listen. In the period of fixed ideology and of sterilized existence speech as a linking tissue of democratic political communal life appeared to be superfluous because the community was established from outside, by political and authoritarian means. Our political discourse was a discourse of identification rather than of communication. Yet in the process of political development as well as in the process of gaining knowledge concepts have to be clearly defined. Therefore even if dynamic social and political phenomena must undergo redefinition it is no less important that categories should be strictly delimited.